

ДИДАКТИЧНІ ОРІЄНТИРИ КОНСТРУЮВАННЯ ЗМІСТУ КУРСІВ ЗА ВИБОРОМ ДЛЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

В. І. Кизенко, канд. пед. наук

Автор характеризує особливості поєднання теоретичних і практичних занять як ефективну форму організації навчальної діяльності учнів старшої школи у єдності інваріантної і варіативної складових. Розглядає навчально-пізнавальну діяльність старшокласників як дидактичний орієнтир поглибленого вивчення варіативного змісту навчального предмета.

Ключові слова: *старша школа, навчальна діяльність, зміст курсів за вибором, профільні групи.*

Автор характеризует особенности объединения теоретических и практических занятий как эффективную форму организации учебной деятельности учеников старшей школы в единстве инвариантной и вариативной составляющих. Рассма-

триваєт учебно-познавательную деятельность старшеклассников как дидактический ориентир углубленного изучения вариативного содержания учебного предмета.

Ключевые слова: старшая школа, учебная деятельность, содержание курсов по выбору, профильные группы.

The author describes the particular combination of theoretical and practical training as an effective form of educational activity of senior level secondary school pupils in the unity of the invariant and variable components. Examines the educational-cognitive activity of senior pupils as didactic landmark depth study of variable content of the subject.

Keywords: senior level secondary school, educational activity, the content of elective courses, specialized group.

Постановка проблеми. Перед загальноосвітньою системою України поставила проблема творення інноваційного змісту навчання і виховання молодого покоління. Саме в змісті освіти відображаються ті чинники людської культури, які сім'я, школа і суспільство залишають у спадок новим поколінням. Чого навчати учнів? Як уберегти дитинство, захистити школярів від інформаційного перевантаження? Як допомогти їм проявити своє творче ество?

Як зробити так, щоб учні набували в школі систему наукових знань про природу, людину і суспільство, засвоювали науковий світогляд, а не купу несистематизованих фактів, дат, імен, понять, алгоритмів. Адже у свідомості більшості випускників зостаються лише уривки генетичних формул і відомостей про кількість тичинок і т.ін. Наразі, учні не вміють класифікувати лікарські рослини, не мають уявлення про їх властивості. Дещо згадують з фізики і хімії, однак, не розуміють будови побутового електричного приладу, не знають специфіки застосування хімікатів. З аналізу складних творів Панааса Мирного, Івана Франка, Лесі Українки й інших письменників ледве пам'ятають зміст підручників і не хочуть читати творів класиків. Школа зобов'язана знати, що знадобиться завтра її випускникам і розвивати саме ці знання, вміння і навички, виховувати якості компетентної людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогіка виходить з принципу всебічного розвитку особистості. На жаль, цей привабливий ідеал, зазвичай, розуміють так, що випускники школи однаково мають уявлення і про будову Всесвіту, і про триплоїдні зиготи, і закони Ньютона і Царя Хамурани, вміють інтегрувати, диференціювати й аналізувати твори того чи того письменника, опанували, принаймні, одну іноземну мову, можуть бути бізнесменами чи фермерами, знають, яку економіку будують (за: [2]).

Доволі актуальним нині є твердження С. Я. Батишева про те, що навчання не має зводитися до передачі роздрібнених і не взаємопов'язаних знань й умінь, а має здійснюватися у такий спосіб, щоб пізнане в теорії закріплювалося практикою [1].

Профільне навчання для варіативної освіти, твердить А. П. Самодрин, реалізується, насамперед, як особистісно орієнтоване навчання [7].

Курси за вибором мають сприяти реалізації особистісно орієнтованого підходу до навчання. Виходячи з цього, превалюють такі методи навчання: метод проєктів, ігрові технології, проблемно-пошуковий, дослідницький тощо.

Організаційна діяльність учнів на курсах за вибором має певні особливості. Якщо учні віддали перевагу курсам за вибором відповідно до своїх інтересів, їхня праця на занятті вирізняється активністю та інтенсивністю. Це потрібно брати до уваги під час планування занять, добору тем і видів діяльності учнів.

Однією із засад особистісно орієнтованого навчання А. В. Хуторської називає принцип ситуативності навчання. Згідно з цим принципом, навчальний процес будується на ситуаціях, які передбачають самовизначення учнів і пошук ними способів вирішення дослідницьких задач. Учитель супроводжує учня у його навчальному розвитку [8].

Для організації творчої діяльності учня вчитель створює або використовує принагідно навчальну ситуацію. Її мета – викликати мотивацію і поставити учня до діяльності в напрямі пізнання освітніх об'єктів і розв'язання супутніх проблем [Там само]. Усі вказані ознаки задовольняються завдяки застосуванню методів проблемного навчання.

Мета статті – схарактеризувати поєднання теоретичних і практичних занять як ефективну форму організації навчальної діяльності учнів старшої школи у єдності інваріантної і варіативної складових.

Виклад основного матеріалу. Дидактичним орієнтиром поглибленого вивчення варіативного змісту навчального предмета сучасні наукові дослідження визначають навчально-пізнавальну діяльність старшокласників з розвитку їхнього творчого потенціалу. Навчально-пізнавальна діяльність є культуротворчим процесом, спрямованим на пошук учнем нових знань і передбачає наявність етапів наукового дослідження. Тож рівень навчально-дослідницької культури визначають компоненти базової культури особистості, їх інтегративна якість, що вирізняються єдністю знань про цілісну картину світу, вміннями і навичками наукового пізнання, ціннісним ставленням до його результатів та забезпечують самовизначення і творчий саморозвиток учня. Критеріями оцінки творчого потенціалу старшокласників як дидактичного орієнтира, під час розроблення варіативного змісту навчального предмета є рівні сформованості навчально-пізнавальної діяльності; критеріями розвитку навчально-дослідницької культури учнів – рівні сформованості мотивації проведення дослідження, наукового стилю мислення, технологічної готовності до дослідження і творчої активності. Критерії дають змогу оцінити і проаналізувати варіативний зміст поглибленого вивчення навчального предмета, а згодом здійснити його проектування, засвоєння і корекцію.

До обов'язків учителя належить: моніторинг стану навчально-дослідницької культури учнів; аналіз і добір змісту програмового і додаткового матеріалів з навчального предмета; організація наукового пізнання у формі дослідження завдяки активним формам і методам навчальної і позакласної роботи; надання учням можливості вибору дослідницького завдання або проблеми; навчання учнів методів наукового пізнання і технологій навчального дослідження; забезпечення процесу дослідження необхідними інструментально-дидактичними засобами.

На думку вчених, упровадження такого підходу дає учням змогу засвоювати у діяльнісній формі варіативний зміст навчального предмета, який містить базові й ключові навички, узагальнені предметні вміння, сучасні прикладні предметні вміння, а також різноманітний спектр умінь, використуваних у житті й суспільно корисній праці. Такий зміст забезпечує реалізацію функціональних компонентів навчально-пізнавальної культури учнів – науково-світоглядного, ціннісного, комунікативного, інформаційно-дієвого, навчального, особистісно-розвивального (за: [4]).

Аналіз результатів констатувального етапу дослідження засвідчив недостатнє методичне забезпечення курсів за вибором. Анкетування старших класів фізико-математичного профілю підтвердило, що учні вибирають курси, які поглиблюють, розширюють зміст профільних предметів (91,3%). Аналогічний результат показали і вчителі (92,3%), котрі дотримуються цієї позиції. Учителі й учні віддають перевагу формам організації занять і методам розвитку творчої активності, пізнавальних інтересів учнів, що є характерними для закладів вищої освіти.

Основним мотивом вибору учнями спеціального курсу була професійна спрямованість на майбутню спеціальність. Зокрема, їм подобалися професії небіологічного профілю (учитель, інженер, тракторист тощо). Також учні прагнули більше дізнатися про спеціалізації медико-біологічного профілю (лікар, медична сестра, учитель біології, зоотехнік). Одним із мотивів був інтерес до особистості вчителя, біологічної науки тощо.

Головною причиною виходу з профільної групи було те, що учні не отримали відповідей на запитання, які їх цікавили. Матеріал, запропонований вчителями, здебільшого, виявився складним. Учнів конкретно не інформували про специфіку майбутньої спеціалізації і практичне застосування здобутих знань у майбутній професії. Більшість учнів, що відсіялися з профільної групи, мріяли про професію іншого профілю. Тож вивчення спеціального курсу «Фізіологія людини» втратило для них сенс. Пізніше залишили профільну групу й ті учні, котрі обрали спеціальність медико-біологічного профілю. Опитування виявило, що вони мали поверхові уявлення про обрану майбутню спеціальність. Учителі не змогли переконати учнів, що знання фізіології людини необхідні лікареві, медичній сестрі.

Дослідження показало, що в деяких учнів спонукальні мотиви безпосередньо породжуються їхніми професійними намірами. Отож конче потрібно глибоко вивчити пізнавальні інтереси, професійні наміри школярів, а також з'ясувати чинники відвідування ними занять. Спонукальні мотиви деяких учнів визначаються пізнавальними інтересами і не пов'язані з обранням професії. Такі школярі цікавляться різноманітними проблемами: питаннями космічної медицини, біології, біоніки тощо.

Дехто з учнів в анкетах зазначив, що професію ще не обрав. Група учнів наголосила, що їм подобаються уроки біології, вони охоче читають про рослини, тварини, людину. Тож бажано зосередити увагу учнів на головному і, водночас, виокремити різні проблеми біологічної науки. Під час самостійної

роботи таким школярам пропонували ознайомитися з матеріалами на різноманітні теми: «Організм як єдине ціле», «Біоелектричні явища в організмі», «Регуляція функцій організму», «Асиміляція і дисиміляція – два аспекти єдиного процесу обміну речовин» тощо.

Віокремилася група учнів, у яких не переважає інтерес до біології. Їх цікавлять спорт, техніка, педагогіка, мистецтво тощо. Але вони відвідують заняття свідомо, оскільки ставлять за мету здобувати знання, необхідні для їхньої майбутньої спеціалізації. Керівники профільних груп, працюючи з такими учнями, мають завважувати вже сформовані у них інтереси і професійні наміри. Усе це сприяє розвиткові пізнавального інтересу до майбутньої професії й до занять з біології.

Є учні з невизначеними інтересами. Вони не схильні до роботи творчого й пошукового характеру. Заняття зі спеціального курсу вони відвідують тому, що вчитель справляє на них добре враження.

Досвід показує, що на перших заняттях ці учні уникають складних самостійних робіт, які потребують терпіння, наполегливості, значних вольових зусиль. Але вони з великим задоволенням виконують такі практичні роботи, як вивчення особливостей епітеліальної, м'язової й нервової тканин, аналіз рефлекторної дуги. Їх більше приваблює практичний бік справи, аніж теоретичний.

На жаль, є учні, в яких спонукальні мотиви не сформовані. Пізнавальні інтереси, професійні наміри у них невизначені або випадкові. Цим учням ми давали змогу глибше ознайомитися із змістом занять.

Не змушували їх писати реферати або виступати з доповідями, водночас усіляко заохочували відвідувати заняття. Як показали спостереження, деякі з учнів починали читати рекомендовану літературу, ставити запитання, які стосувалися прочитаного.

Отже, для організації й успішного функціонування спеціальних курсів потрібно розв'язати завдання, що зумовлені специфікою матеріалу, який вивчається. Для збереження профільної групи і забезпечення її високої результативності, а також створення оптимальних умов для діяльності кожного учня треба виявити спонукальні мотиви, які змусили кожного школяра відвідувати заняття з того чи того спеціального курсу; з'ясувати зв'язки між спонукальними мотивами і пізнавальними інтересами учнів; обрати раціональні форми і методи проведення занять. Глибше осмислення продуктивних тенденцій вітчизняного досвіду профілізації старшої школи дає нам змогу дійти висновку: тут потрібно брати до уваги як суспільний контекст функціонування школи, так й індивідуальні потреби і здібності учнів [5].

На сучасному етапі розвитку суспільства для загальної середньої освіти характерними є переорієнтація зі знаннєвої парадигми на компетентнісну з опертям на діяльнісний та особистісно орієнтований підходи, посилення дослідницької діяльності школярів. Значний потенціал щодо формування дослідницьких умінь учнів має такий навчальний предмет як хімія.

Проблема організації дослідницької діяльності учнів завжди цікавила вітчизняних і зарубіжних учених. Дослідники розробляли теоретичні основи

формування розумових дій, засоби управління пізнавальною діяльністю, дидактичні умови розвитку дослідницьких умінь тощо. Водночас, в умовах модернізації шкільної хімічної освіти ця проблема набула особливої актуальності в теорії та методиці навчання хімії [3].

Опитування учнів старших класів показало, що вони засвоюють елементарні прикладні навички і не орієнтуються у сучасних суспільно-економічних проблемах Української держави. В школі не виконується рекомендований мінімум дослідно-практичних робіт. У школярів відсутні елементарні навички проведення «пробіркового» експерименту, зокрема й у тих, хто планує продовжити навчання у ВНЗ. Випускники шкіл здебільшого відвідують підготовчі курси, де розглядаються лише теоретичні основи навчального предмета хімії.

Ефективною формою поєднання теоретичних і практичних занять, на наш погляд, є діяльність курсів за вибором (спеціальних і факультативних) і хімічних гуртків, де вивчаються базові теми навчальних предметів хімії та реалізується інтегрований підхід до розв'язання практичних проблем.

Згідно з концепцією вивчення хімії у школі, важливим завданням цього навчального предмета є формування гуманістичних уявлень учнів. Звідси предметом навчання хімії є людина і хімія, природа і хімія. З упровадженням спеціальних і факультативних курсів увага приділяється застосуванню теоретичних знань для розв'язання задач, які відображають зв'язок хімії з життєдіяльністю людини та інших живих організмів.

Базовий навчальний предмет хімії учні вивчають на уроках у школі. Практикуми можуть проводитися на шкільних спеціальних і факультативних курсах. На кафедрах ВНЗ, забезпечених реактивами й обладнанням, учням пропонуються спеціальні курси з розробленими практикумами. Старшокласники самостійно вибирають напрями, проблематику курсів.

Кожна тема практикумів має певну структуру, наприклад: теоретичні відомості, експериментальна частина, ключові поняття теми, питання і завдання з теми. Теоретичні відомості повідомляються учням на заняттях і обговорюються на семінарах і конференціях. Експериментальна частина охоплює методики проведення лабораторних і практичних робіт, вимоги до їх оформлення та додаткові питання. Практикумом передбачається виконання домашнього хімічного експерименту. Для узагальнення і контролю знань учнів наприкінці кожної теми вміщено завдання (запитання, задачі). При вивченні тем можна варіювати їх обсяг і послідовність. До кожної теми розробляється дидактичне забезпечення – інформаційні тексти, карточки, завдання, дидактичні ігри тощо.

В основу навчання покладено принципи системності, науковості й доказовості. Для розв'язання навчальних проблем використовуються інтегрований підхід і проблемне навчання. Навчання має практико-орієнтований характер і пов'язане з життєдіяльністю людини.

З метою досягнення варіативності хімічного навчання пропонуються на вибір такі теми практикумів, розроблених для учнів 8–11-х класів і різних

профілів: «Людина в навколишньому світі» (8–9-й класи), «Хімічна екологія» (9-й клас), «Органічні речовини і діяльність живих організмів» (9–10-й класи), «Основи біохімії з елементами палеології» (10-й клас), «Аналіз якості харчових продуктів» (10-й клас), «Хімія і стійкий розвиток цивілізації» (11-й клас) (за: [6]).

Висновки. Запропоновані практикуми є інтегрованими за змістом і використовуваними засобами розв'язання дидактичних, виховних і розвивальних завдань навчання. Наприклад, практикуми з хімії допомагають учням творити картину буттєвого світу. Учень досліджує, пізнає, а отже, діє і само-реалізується. У нього виробляється індивідуальне бачення довкілля відповідно до його життєвого досвіду.

Тож усвідомленню старшокласниками проблеми і позитивного, і негативного впливу хімії на розвиток суспільства сприятиме відвідування ними практикумів на кафедрах вищих навчальних закладів.

З огляду на викладене, зауважимо, що з метою полегшення процедури поділу учнів на типологічні групи і забезпечення належного ступеня відповідності їхніх індивідуальних здібностей і навчальних можливостей конкретній типологічній групі, слід керуватися такими загальними критеріями – здатність до навчання, навченість, темп навчання і працездатність. Окреслені підходи до організації навчальної діяльності можуть бути зrealізовані в умовах роботи учнів у спеціально сформованих за зазначеними критеріями групах.

Зазначаємо також, що до завдань сучасної української освіти належить допомога учням опанувати знання, уміння і цінності, які дадуть їм змогу ухвалювати індивідуальні й колективні рішення локального і глобального характеру для покращення якості життя без загрози навколишньому середовищу. Однак, з впровадженням нового Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти навчальна програма з хімії регламентує здобуття учнями мінімуму природничих знань. Унаслідок скорочення навчальних годин з хімії основна увага вчителя скеровується на теоретичну підготовку учнів, тобто актуалізація і систематизація фундаментальних хімічних понять здійснюється засобами теоретичного курсу.

Література

1. *Батышев, С. Я.* Производственная педагогика [Текст] / С. Я. Батышев. – М. : Машиностроение, 1976. – 688 с.
2. *Гончаренко, С. У.* Методологічні принципи формування змісту загальної середньої освіти [Текст] / С. У. Гончаренко // Регіональний і шкільний компоненти змісту загальної середньої освіти: здобутки, проблеми, перспективи : Матеріали другої Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Донецьк. – 13–14 листоп. 1997 р. : К.–Донецьк, 1997. – С. 6–11.
3. *Грабовий, Андрій.* Дослідницька діяльність учнів з хімії в загальноосвітніх навчальних закладах [Текст] / Андрій Грабовий // Рідна школа. – 2014. – №7. – С. 52–57.
4. *Исаев, И. Ф.* Развитие творческого потенциала старшеклассников как дидактический ориентир вариативного содержания углубленного изучения учебного пред-

мета [Текст] / И. Ф. Исаев, Г. В. Макоглова // Дидактика современного учебного предмета : сб. науч. трудов / под ред. И. М. Осмоловской. – М. : НИТИТ, 2006. – С. 10–15.

5. Кизенко, В. І. Варіативний компонент змісту освіти в старшій школі : посіб. для вчителів, кер. загальноосвіт. навч. закл., працівників органів освіти, аспірантів і студентів [Текст] / В. І. Кизенко ; АПН України, Ін-т педагогіки. – К. : Пед. думка, 2007. – 133 с. – Бібліогр. : С. 130–133.

6. Курдуманова, О. І. Достижение вариативности школьного образования через использование системы биолого-химических практикумов [Текст] / О. И. Курдуманова, И. Б. Терлеева, Л. А. Жарких, Е. А. Алехина // Модернизация современного образования: теория и практика : [сб. науч. тр.] ; под ред. И. М. Осмоловской, д-ра пед. наук, сост. Л. Б. Прокофьева, Г. А. Воронина. – М., ИТиН РАО, 2004. – С. 199–203.

7. Самодрин, А. П. Профільне навчання в середній школі : монографія [Текст] / А. П. Самодрин. – Кременчук : Вид. центр Сучас. гуманіст.-екон. ін-ту, 2004. – 384 с. – Бібліогр. : С. 322–352 (579 назв).

8. Хуторской, А. В. Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному? : пособие для учителя [Текст] / А. В. Хуторской. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. – 383 с. – (Сер.: Педагогическая мастерская).